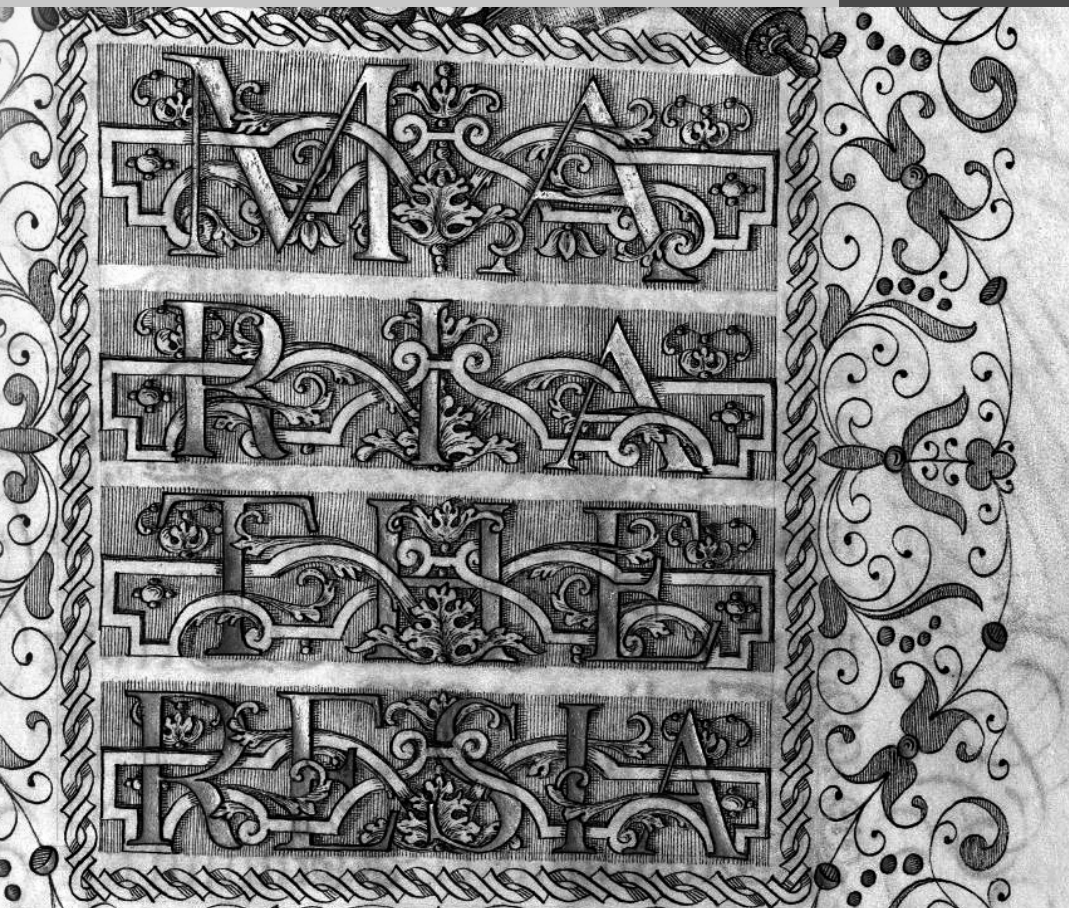

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja

BILTEN

14, 2022

Bilten, št. 14, 2022

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

31. decembra 2022

Naklada:

40 izvodov

ISSN 1855-8445

Na naslovnici:

Detajl iz grofovske diplome Andreja Hadika iz leta 1763 (MNL).

Uvodna beseda

Ob koncu leta 2021 smo si na tem mestu zaželeli, da bi se življenje v novem letu normaliziralo in se vsaj delno povrnilo v stare tire. Ta želja, ki je bila izražena v luči epidemiološke situacije, se je v tem pogledu uresničila. Če smo se prve mesece še držali preventivnih ukrepov, nosili maske in se (vsaj nekateri) tudi cepili, je bila druga polovica leta veliko bolj sproščena. Spet se je začelo druženje, odvrkli smo maske in ponovno zadihali s polnimi pljuči.

Takšen razvoj dogodkov se je odrazil tudi v delovanju Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja. Prvo predavanje v februarju je bilo še povsem v duhu takratnih razmer. Potekalo je »na daljavo«, preko aplikacije zoom, v njem pa je Vid Žepič prikazal civilnopravne vidike kužnih bolezni v 18. stoletju oziroma uzakonitev kužnih privilegijev v terezijanski dobi, ki pa so imeli dve stoletji starejše temelje.

Druga tri predavanja smo lahko po dolgem času spet izvedli v živo. Najprej je aprila Gregor Kovač predstavil specifične ogrskega plemiškega prava in nekatere prekmurske plemiške družine, ki so v širšem slovenskem prostoru skoraj popolnoma neznane. Konec septembra je Jana Erjavec analizirala dve šolski kroniki kot vira za cerkveno glasbeno dejavnost v Celju ob koncu 18. stoletja, novembra pa se je Marjeta Pisk posvetila rokopisnim pesmaricam v zapuščini Ivana Kokošarja, ki so v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju nastajale na širšem območju Goriške.

Poleg predavanj smo v začetku septembra izvedli še dolgo načrtovano in večkrat prestavljeno društveno ekskurzijo v Trst. Tomaž Simčič nas je popeljal zlasti po tistih mestnih predelih, ki jih je najbolj zaznamovala terezijansko-jožefinska doba.

Poleg podrobnejšega opisa omenjenih dejavnosti letošnji *Bilten* zaključuje izredno zanimiva predstavitev Žige Zoisa v razpravah Janka Kosa, ki jo prispeval Luka Vidmar. Zois je bil kot eden vodilnih razsvetlencev na Slovenskem že kar nekajkrat de-

ležen pozornosti tudi v okviru našega društva, tokratni zapis pa predstavlja Zoisov kompleksni svetovni nazor, kakor ga je v svojih raziskavah videl in interpretiral Kos.

Če smo v začetku leta 2022 z upanjem zrli v prihodnost in se veselili konca pandemije, nas je življenje znova postavilo na realna tla. Novo leto se je komaj dobro začelo, ko so se pred nami pojavile nove strahote, za katere smo mislili in upali, da jih ne bomo nikoli (več) doživeli. Vojna, ta stalna spremljevalka človeštva od njegovih najzgodnejših začetkov, je znova vdrla na evropska tla. Zato naj leto 2023 zaznamujejo zlasti prizadevanja za mir, ki je in mora ostati ena najdragocenejših vrednost človeštva. Tem pozivom se pridružuje tudi naše društvo.

Miha Preinfalk
urednik Biltena

VSEBINA

Povzetki predavanj 2022

Vid Žepič: Civilnopravni vidiki kužnih bolezni v 18. stoletju: uzakonitev kužnih privilegijev (*privilegia pestis*)

Gregor Kovač: Prekmurske nižjeplemiške rodbine s poudarkom na 18. stoletju

Jana Erjavec: Šolski kroniki kot vira (cerkvene) glasbene dejavnosti v Celju v zadnjih treh desetletjih 18. stoletja

Marjeta Pisk: Rokopisne pesmarice iz zapuščine Ivana Kokošarja

Strokovna ekskurzija po Trstu 18. stoletja (Boris Golec)

Žiga Zois v dejavnostih Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja in razpravah Janka Kosa (Luka Vidmar)

POVZETKI PREDAVANJ 2022

55. predavanje – 10. 2. 2022

Vid Žepič, *Ljubljana*

Civilnopravni vidiki kužnih bolezni v 18. stoletju: uzakonitev kužnih privilegijev (*privilegia pestis*)¹

Uvod

Med prve dokumentirane epidemične izbruhe štejemo »Justinijanovo« kugo, ki je leta 531 zajela vzhodnorimsko cesarsko prestolnico Konstantinopol. Zanimivo je, da epidemični izbruh priprave revidirane izdaje Justinijanovega kodeksa ni niti zakasnil niti bistveno vplival na njegovo vsebino. In čeprav so največji rimski juristi ustvarjali prav v 2. stoletju po Kr. – v obdobju, ko je po rimskem imperiju razsajala »antoninska« kuga, je v svojih spisih ne omenjajo kot pravno relevantne okoliščine. Molku antičnih pravnih virov so sledili tudi srednjeveški juristi. Komentator Bartol je bil v 14. stoletju prvi, ki je kugo v pravnem kontekstu opredelil kot »Božjo vojno« in iz tega izpeljal zahtevo po izenačitvi vojnih in epidemičnih razmer. Pionirski deli o pravnih vidikih kuge sta bili *Tractatus iuridicus de peste* Gianfrancesca Sannazarija della Ripe (1522) in *Tractatus legalis de peste* Girolama Previdella (1524), ki sta ostala doktrinarni avtoriteti pozne občepravne doktrine in glavni teoretski podlagi za zakonitev kužnih privilegijev v evropskih kodifikacijah »dolgega 18. stoletja« (Bavarski civilni zakonik – 1756, osnutek

¹ Predavanje je krajša verzija razprave »Kužni privilegiji v občepravni doktrini in evropskih civilnih kodifikacijah«, *Acta Histriae*, 30, 2022, št. 1, str. 1–22. V pravi je tudi prispevek o kazenskopravnih vidikih oblastnega odziva na (naklepno) širjenje nalezljive bolezni do konca 18. stoletja.

Terezijanskega kodeksa – 1766, Obče deželno pravo za pruske dežele – 1794; Obči državljanski zakonik – 1811).

Občepravni juristi so pod pojmom »kuga« (*pestis*) razumeli hudo bolezen, ki naj bi se širila po zraku ali preko umazane vode in ki je po splošnem prepričanju obveljala za tako nalezljivo, da je prestrašene ljudi poganjala v beg. Beg pred smrtonosno okužbo je bil splošno pričakovano, legitimno in družbeno zaželeno ravnanje, ki ga oblast ni smela ovirati. Kuga je zato v pravna razmerja vnašala veliko zmedo in negotovost. Splošno veljavno pravo so bili zaradi varstva javne koristi prisiljeni prilagoditi »novi normalnosti«. Prilagoditev, ki segajo na področje pogodbenega, dednega in postopkovnega prava, se je v pravnih razpravah oprijela oznaka »kužni privilegiji« (*privilegia pestis*). Čeprav je večji del privilegijev nastal kot običajno pravo, je bila njihova konkretizacija in sistematizacija delo šolanih juristov, ki so se pri svojem delu opirali na rimskopravne in kanonskopravne vire. Predavanje se je osredotočilo le na izbrane primere kužnih privilegijev v pogodbenem in dednem pravu.

Pogodbeni privilegiji (*privilegia contractuum*)

Po stališčih Ripe in Previdellija je izbruh epidemije dolžnika razbremenil izpolnitve obveznosti na pogodbeno določenem kraju, če v ta kraj dolžnik zaradi strahu pred okužbo ni upal priti, obveznost pa je izpolnil drugod. Terezijanski kodeks je po zgledu občepravne doktrine določil, da je dolžnik razbremenjen odškodninske odgovornosti, če dolžnik zaradi izbruha nalezljive bolezni (*ansteckende Seuche*) obveznosti ni mogel izpolniti na pogodbeno dogovorjenem kraju (CT 3, 24, § 1, 63–66).

V pogodbenem pravu so občepravni juristi največ pozornosti posvetili prilagoditvam medsebojnih obveznosti strank pri trajajočih obligacijskih razmerjih, denimo pri zakupu. Že po rimskem pravu je bil zakupnik v primeru pravno priznanega strahu (*iustus metus*) upravičen zapustiti zakupljeno zemljišče brez zakupodajalčevega pristanka (prim. Alf. D. 19, 2, 27, 1; Ulp. D. 4, 6, 3). Ripa je strah

pred smrtonosno okužbo opredelil kot pravno upošteven utemeljen strah. Zakupno razmerje, sklenjeno za določen čas, z zakupnikovim begom ni samodejno prenehalo in ga zaradi kužnih razmer tudi ni bilo mogoče enostransko razdreti. V 16. in 17. stoletju doktrina spremenjenih okoliščin (*rebus sic stantibus*) v pogodbenem pravu še ni bila splošno priznana.

Ker zakupnik zaradi odhoda iz kužnega kraja ni mogel uživati donosov zakupljenega zemljišča, so mu priznali zahtevek na znižanje ali celo odpust zakupnine (*remissio mercedis*). Izpad zakupnikovega prihodka, ki mu je botrovala kuga, je sicer moral biti dovolj visok, ker je moral zakupnik zmerno škodo zaradi naključij, kamo so spadale elementarne nesreče, nositi sam. Tudi Terezijanski kodeks zakupnika oprostila plačila sorazmerne zakupnine, če zaradi izbruha nalezljive bolezni (*ansteckende Seuche*) ni mogel uporabljati zakupljenega zemljišča (CT 3, 12, § 10, 177 s). Med oblikami »naključja«, ki ga ni bilo mogoče odvrniti, predvideti in preprečiti, izrecno prišteval tudi neozdravljive živinske ali človeške kuge (*unheilbare Seuchen unter Vieh und Menschen*) (CT 3, 1, § 9, 188).

Obči državljanski zakonik je sledil zakonodajnemu predhodniku ter zakupnika oziroma najemnika (ODZ § 1091 ju imenuje z zbirnim izrazom »rabokupnika«), ki zaradi izbruha kužne bolezni kot oblike »izrednega naključja« stvari nista mogla uporabljati oziroma je uživati, razbremenil plačila zakupnine oziroma najemnine. Zakupodajalec je bil po drugi strani razbremenjen izredne uprave (npr. popravil) v zakup dane stvari (ODZ § 1104).

Oporočni privilegiji (*privilegia ultimarum voluntatum*)

Naprave oporok so v času, ko je posamezniku smrt grozila na dobesedno vsakem koraku, postale pogostejše opravilo. Med poglavitne oblike omilitev pravih splošnega prava v epidemičnih razmerah so v občem pravu prištevali rahljanje strogih obličnostnih zahtev. Občepравни juristi so želeli oporočitelje v prvi vrsti razbremeniti stroge rimskopravne zahteve, ki je za veljavnost redne oporoke predvide-

vala sočasno navzočnost sedmih po zapustniku naprošenih moških prič. Pri tem jim je nadvse omejeno oporo predstavljala konstitucija cesarjev Dioklecijana in Maksimijana iz leta 290 (C. 6, 24, 8): »Čeprav je treba zakonske zapovedi z ozirom na strah prič pred okužbo, če se pojavi težka in nova okužba, nekoliko razrahljati, je potrebno kljub temu še naprej vztrajati pri izpolnitvi preostalih oporočnih obličnostih. (1) Pričam, ki se namreč bojijo tovrstne bolezni, je oproščeno sočasno zbiranje in združevanje, toda še vedno je treba upoštevati pravilo o številu prič pri oporoki.«

Po stališču srednjeveških in novoveških juristov je konstitucija urejala privilegirano oporoko, napravljeno med kugo (*testamentum tempore pestis conditum*). Dejanski doseg olajšav, ki jih je prinašala konstitucija, je ostal zaradi dvoumnega besedila v literaturi sporen. Na podlagi besedila omenjene konstitucije ni bilo mogoče zagovarjati stališča, da je »kužna oporoka« veljavna tudi v primeru, če je bila napravljena pred manj kot sedmimi pričami. Za to se je ponujala rešitev kanonskega prava, ki je priznalo veljavno oporoko, napravljeno pred dvema polno poslovno sposobnima pričama in duhovnikom (*Liber Extra* 2, 26, 10). Kanonskoppravna določba je bila zunaj cerkvenih ozemelj uporabna le v primeru, ko je bila Cerkev oporočni upravičenec. Ripa je zato predlagal uporabo rimskopravnih določil podeželskih oporok (*testamenta ruri condita*), za katere je zaradi običajno redkejše poselitve podeželja zadoščala navzočnost vsaj petih prič. Tej razlagi je sledil Bavarski civilni zakonik (CMBC 3, 4 § 6). Prusko obče deželno pravo je sledilo bartolistični analogiji med vojno in kugo ter predpisalo, da se pravila naprave vojaškega testamenta razširjajo tudi na civilno prebivalstvo v času, ko to zaradi epidemičnih razmer ne more dostopati do sodišč (ALR 1, 12, 1 § 198). Oporočnim olajšavam, predlaganim v občepravni doktrini, sta sledila tudi Terezijanski kodeks (CT 2, 11 § 14, 171–180) in Obči državljanski zakonik. ODZ je določil, da so »oporoke, napravljene v krajih, kjer je razširjena kuga ali podobna nalezljiva bolezen, veljavne, če kot priče nastopajo osebe, starejše

od štirinajst let« (§ 597). Za veljavnost take oporoke sta zadoščali sta že dve priči, pri čemer je morala biti vsaj ena od njiju sposobna napisati oporoko. Hkratna prisotnost prič, če je obstajala nevarnost za okužbo, se ni zahtevala (§ 598). Taka oporoka je izgubila veljavo šest mesecev po prenehanju epidemije (§ 599). Kot je opozarjal Pfaff, za uporabo navedenih določb ni zadoščal izbruh katerekoli nalezljive bolezni, temveč srdite epidemije, ki je po splošnem mnenju vzbudila strah pred okužbo. H kugi podobnim boleznim, za katere je veljal enak pravni režim, so šteli predvsem koleru. Zanimivo je, da je ODZ vse do noveliranja leta 1914 vztrajal, da ženska tudi v času epidemije ni zaupanja vredna oporočna priča.

Da je bila skrb za kužne bolnike v prvi vrsti na plečih zakoncev in otrok, kaže določba Terezijanskega kodeksa, ki je otrokovo opustitev skrbi za starše, obolele za kugo (izrecno »*Pest*«), določil kot upravičen razlog za razdedinjenje (CT 2, 15 § 2, 18). § 768 ODZ je otrokovo odklonitev pomoči staršem v stiski še vedno opredeljeval kot zakoniti razlog razdedinjenja, vendar kuge ni več izrecno omenil.

Sklep

Določil rimskega prava, ki bi se dotikala izbruha epidemije, v virih ne najdemo. *Tempore pestis leges silent*. Ko pričnejo na pragu novega veka italijanski juristi sistematično pisati o prilagoditvah splošnih civilnopравnih določb v času epidemije, jim edino oporo predstavljajo abstraktni rimski pravni viri, kolikor so se nanašali na naključje in višjo silo. Pregled doktrinarnih stališč o prilagoditvah pogodbenega, oporočnega in postopkovnega prava v času epidemičnih izbruhov izpričuje, da so kljub molku antičnih avtoritet pravne posledice epidemije najkasneje v 16. stoletju v severnoitalijanskem prostoru doživele celovito pravno obravnavo. Ta je imela bistven vpliv na določbe evropskih civilnih kodifikacij, med drugim tudi na osnutek avstrijskega Terezijanskega kodeksa in na Obči državljanski zakonik. Ob vsem tem je zanimivo, da je avstrijski zakono-

dajalec leta 2016 črtal določbe o »kužni oporoki«, pri čemer je deloma sledil abstraktnim smernicam sodobne nomotehnikе, deloma pa tudi prepričanju, da so epidemije večjih razsežnosti problematika daljne preteklosti.

Vid Žepič je asistent na Katedri za pravno zgodovino, kjer vodi vaje pri predmetu Rimsko pravo in pri Nemški pravni terminologiji. Ukvarja se predvsem z rimskim premoženjskim pravom. Pripravlja doktorsko disertacijo na temo posebnega varstva dolžnika (*favor debitoris*) v rimskem postklasičnem pravu. Ob izbruhu epidemije Covid-19 se je lotil preučevanja civilnopravnega in kazenskopravnega odziva na epidemijo v zgodovinski perspektivi do konca (dolgega) 18. stoletja.